

Key words: *geographical vocabulary, geographical object, Podillia, personification, artistic landscape, dialecticism.*

Статтю подано до редколегії 01.05.2017

Оксана Черноус
(м. Кропивницький)

УДК 81'373.231+81'255

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОМОВНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

У статті досліджено способи передавання чужомовних особових імен засобами української мови з урахуванням їхніх специфічних ознак, зокрема виявлено, що не рекомендовано застосовувати до особових наймень переклад та семантичне відтворення, тоді як найбільш поширеними способами відтворення антропонімів є повне запозичення (транслітерація і транскрипція), калькування, традиційне передавання, заміна національними еквівалентами. У роботі також окреслено основне призначення, сферу та особливості застосування основних підходів до передавання особових імен засобами чужої мови.

Ключові слова: *способи передавання чужомовних імен, транслітерація, транскрипція, калькування, традиційне передавання, заміна національними еквівалентами.*

Постановка проблеми. Поглиблення економічних, політичних, культурних зв'язків з європейськими країнами вимагає від українців дедалі кращих умінь передавати онімну лексику засобами української мови. Проте специфічна сутність антропонімів, зокрема особових імен, вимагає застосування особливих підходів під час їх передавання з іншої мови. На користь цієї думки свідчать висновки редактора трьох видань словника-довідника «Власні імена людей» В. Русанівського, який, коментуючи ступінь перекладності імен і прізвищ, зауважував, що «коли б ми стали перекладати імена, то і П'єра і Петра треба було б називати “каменем”, як у старогрецькій мові, звідки походить це ім'я..., Івгу й Євгенію – “благородною”, а Олеся й Олександра – «захисником людей». Отже, йдеться не про переклад, а про можливість заміни імені в одному національному оформленні іменем в іншому національному оформленні» [7, с. 96]. Здебільшого вибір на користь того чи того способу пов'язаний зі значними труднощами, тож потребує пильної уваги філологів та фахівців у галузі практичного перекладу. З огляду на це вважаємо пропонувану наукову розвідку актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі центральне місце посідають мовознавчі розвідки, присвячені насамперед найбільш загальним питанням відтворення онімної лексики іншими мовами, недолікам і перевагам транскрипції як прийому передавання антропонімів засобами латинської графіки, подають приклади передавання особових імен у літературних творах. Спостереження над застосуванням транслітерації найбільш ґрунтовно представлені в наукових статтях М. Вакулєнка. Значний внесок у розвиток цього питання внесли А. Д'яков і Т. Кияк, Я. Михайлишин,

Р. Рожанківський, В. Козирський, В. Моргунюк, Є. Козир, Л. Пшенична, Б. Рицар, І. Ментинська та інші. Значно менше приділено уваги іншим можливим способам передавання чужомовних особових імен, які можуть бути застосовані в перекладацькій роботі.

Мета статті. Мета наукової розвідки – дослідження способів передавання чужомовних особових імен засобами української мови з урахуванням їхніх специфічних ознак та виявлення особливостей їхнього застосування в перекладацькій діяльності. Із метою реалізації мети вважаємо за потрібне виконати такі завдання: 1) окреслити специфічні ознаки особового імені, які визначають спосіб їх передавання в іншу мову; 2) виявити способи відтворення лексики в перекладі, які не можуть бути повною мірою використані для антропонімії; 3) виокремити можливі способи творення в мові перекладу відповідників для безеквівалентної лексики, охарактеризувати їхнє призначення, сферу та особливості застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, визначальною диференційною ознакою антропоніма є його функціонування як засобу задоволення фундаментальної комунікативної потреби в ідентифікації конкретного індивіда з-поміж багатьох йому подібних [2, с. 10]. Ідеться про здатність особових імен виступати засобом встановлення тотожності або відмінності конкретної особи в суспільстві: використовуючи імена *Петро, Володимир, Іван, Тетяна, Катерина* тощо, мовці можуть назвати, упізнати, визначити ту чи ту людину. Безпосередній зв'язок імені та об'єкта-носія вимагає здебільшого точного передавання антропоніма зі збереженням звучання, особливо в офіційних ситуаціях, де імена перебувають поза експресією [12, с. 76].

Іншою характерною ознакою особового імені є здатність передавати певну інформацію про його носія [4]. Наприклад, за особовим іменем українці можуть здебільшого без вагань визначити стать, національну або релігійну належність особи. Прикладом можуть слугувати чужомовні імена, які легко «упізнаються» мовцями як своєрідні маркери представників вірменської, азербайджанської, таджицької, узбецької та інших національностей: *Арам, Ашот, Вазген, Зураб, Алхаз, Ельдар, Орхан, Оруджбек* та інші. Так само легко за релігійною належністю ідентифікувати носіїв особових імен, що вживають переважно представники єврейського етносу: *Айзек, Аншел, Бер, Герш, Залман, Зусман, Копель, Лейб, Лейзер* тощо. Уживання навіть таких маловживаних іншомовних онімів здебільшого не спричиняє труднощів, адже внаслідок асиміляції на фонетичному та граматичному рівнях вони перетворилися на органічну частину українського особового іменника. Іншою постає ситуація, коли виникає потреба передати такі маловідомі наймення засобами чужої мови.

На думку Л. Белея, збереження обох специфічних ознак особового імені при передачі засобами чужої мови є принципово важливим [1, с. 198]. Зокрема дослідник наголошує, що в центрі уваги науковців має бути дотримання не лише універсальної номінативно-ідентифікаційно-диференційної функції, як це найчастіше трапляється, але й реалізація характеристичної або інформаційної ознаки. Зауважимо, що в іншомовному середовищі як широкоживані (з високою частотою уживання), так і маловживані (рідкісні та поодинокі) імена українців зазнають численних змін у зв'язку з адаптацією до норм мови-приймача, набуваючи специфічних фонетичних, орфоепічних, акцентологічних, морфологічних, синтаксичних характеристик. З огляду на це, постає питання про створення «логічної і теоретично обґрунтованої системи в передачі власних назв, такої системи, яка була б

зрозуміла всім, яка була би побудована на логічній, стрункій теоретичній базі» [10, с. 319].

В арсеналі сучасного перекладача наявні різні способи відтворення лексики в перекладі [3, с. 27], проте не всі з них можуть бути повною мірою використані для антропонімії. Зокрема, фахівці в галузі перекладознавства підкреслюють, що застосування перекладу до антропонімів є грубим порушенням, окрім поодиноких випадків, пов'язаних з іменами літературних героїв [11, с. 7]. Сумнівним у сфері офіційної антропонімії є також використання семантичного відтворення. Це спосіб передбачає передавання семантики імені, а точніше семантики того апелювання, що слугував основою для творення власного імені [6, с. 176]. Як свідчать наукові дослідження, до цього способу вдаються здебільшого в перекладах художньої літератури, коли існує потреба передати іншою мовою так звані характеристичні імена. Зазвичай вони не лише називають дійову особу, але й одночасно характеризують її, мають семантичне наповнення та експресивну внутрішню форму. Зважаючи на це, у галузі діловодства такий переклад фактично неможливий, адже офіційна антропонімія позбавлена будь-яких стилістичних відтінків і її основна інформація «особа – ім'я».

Аналіз лінгвістичних досліджень із практики перекладу пропріальної лексики дозволив виокремити кілька найпоширеніших способів творення в мові перекладу відповідників для безеквівалентної лексики, зокрема особових імен – запозичення, калькування, традиційне передавання, заміна національними еквівалентами. Зазначені способи неоднаково використовують у сучасній практиці, мають різне призначення, сферу та правила застосування.

Найбільш обмежені можливості щодо використання в сучасній офіційній антропонімії має переклад шляхом калькування. Цей спосіб використовували тоді, коли існувала потреба розширити іменник за рахунок творення нових наймень. Найбільш відомими іменами-кальками в слов'янському антропоніміконі є оніми *Боголен, Богдан, Боголюб*, зафіксовані у святцях XVI–XVIII ст. Як відомо, ці давні християнські чоловічі оніми були створені за зразком канонічних імен *Феопретій, Феодот, Феофіл* з наявних у мові-приймачі лексичних основ. Ідеться про буквальный переклад лексичних основ, який було здійснено за заданими мовою-джерелом моделями [12, с. 81]. При цьому варто зауважити, що номінатори зазвичай сприймають кальки та вихідні оніми як різні наймень, оскільки для відновлення їхнього зв'язку мовці мають володіти спеціальними знаннями з історії антропонімів.

Ще одним рідковживаним способом є традиційне передавання, тобто використання історично закріпленої назви. Такий приклад у своїх наукових розвідках подає дослідниця процесу відтворення українського антропонімікону засобами польської мови Т. Мельничук: перевага надається саме польському відповіднику, якщо йдеться про таку історичну постать, ім'я якої традиційно закріпилося в польській мові в полонізованому варіанті [5, с. 31]. Тобто, якщо виникає потреба відтворити польською мовою ім'я українського гетьмана Богдана Хмельницького, то за традицію воно матиме такий графічний вигляд – *Bohdan Chmielnicki*, тоді як будь-якого іншого громадянина України на ім'я Богдан Хмельницький треба записувати, як *Bohdan Chmelnyckij* або принаймні *Chmelnycki*.

Відтворення чужомовних особових імен шляхом заміни відповідним національним еквівалентом – третій з аналізованих способів. До нього вдаються з різних причин. Наприклад, досі існує практика передавання власних імен українців у російському тексті російськими відповідниками. Так, російське ім'я *Николай* в українській мові передається як *Микола*, а українське *Михайло* в російській мові – як *Михаил* [1, с. 200]. Натомість до інших

слов'янських мов принцип субституції не застосовують. Позиції науковців щодо такого способу «перекладу» особових імен є діаметрально протилежними. Деякі дослідники, зважаючи на те, що субституція має винятковий характер і поширюється лише на російську та білоруську мови, указують на одвічне приховане «бажання трансформувати онімне значення власного імені особи, зокрема його національну значущість шляхом заміни його чужомовним (російським або українським) відповідником» [1, с. 200]. Інші вважають заміну національним еквівалентом єдино можливим способом, адже ідеться про близькоспоріднені мови, національні іменники яких мають значну частку спільних онімів.

У сучасній практиці перекладу більшість науковців віддають перевагу запозиченню, тобто повному перейняттю антропоніма. У такому разі особові назви відтворюють за допомогою транскрипції або транслітерації.

Спілкування представників різних народів вимагало встановлення та подальше вдосконалення конкретних систем запису чужомовної лексики. Особливий статус особових імен в мові зумовлював те, що їх здебільшого не перекладали, а записували за звучанням [12, с. 11]. Сьогодні в науковому обігу передавання іншомовних слів засобами національного алфавіту, причому з якнайповнішим урахуванням їхньої вимови, позначають терміном «практична транскрипція». Цей спосіб покликаний демонструвати передусім вимову імені, а не написання, має широке застосування, наприклад, у ЗМІ, та орієнтований на пересічного носія мови. Отже, практична транскрипція дає повне уявлення громадянам інших держав, як звучать українські особові імена. При цьому такий прийом передавання іншомовних слів має деякі недоліки, які стають очевидними, коли аналізувати це питання в діахронічному аспекті. Російський ономаст О. Суперанська стверджує, що здавна різні системи транскрипції могли визначатися індивідуальними особливостями писаря, його діалектною базою, особливостями його перцепції, а також хронологічним періодом [12, с. 11]. У зв'язку з цим, у документах виникали різноманітні варіанти передавання в перекладі тих самих імен. Саме тому практична транскрипція є недосконалою тоді, коли першочерговим завданням є абсолютна точність, наприклад, у наукових працях, бібліотечній справі, а також в офіційних документах, які посвідчують особу, підтверджують громадянство та дають право на виїзд за межі країни і виїзд до іноземних держав. У таких випадках виправданим є застосування транслітерації.

У науковій літературі транслітерацією називають побуквенне передавання слова, записаного однією графічною системою, засобами іншої без намагання передати його звучання [5, с. 30]. Як бачимо, транслітерація покликана демонструвати насамперед написання, а не вимову.

Проте існують також інші думки на сутність поняття «транслітерація». Згідно з формальним підходом транслітерацією варто вважати запис латинськими літерами нелатинських слів. Два принципи вкладає в це поняття Х. Зікмунд: латинський і нелатинський шрифт, загальні тексти й спеціальні видання. З часом запропоновані підходи були доповнені, оскільки вони оминали увагою деякі суттєві характеристики транслітерації як способу відтворення особових імен у перекладі:

1) транслітерація може бути створена для взаємного перекодування особових імен будь-якої кількості мов, а також не залежить від рівня їхньої спорідненості (це можуть бути як близькоспоріднені чи далекоспоріднені мови, так і неспоріднені мови);

2) система транслітерації за потреби може використовувати додаткові знаки, наприклад, штучно створені;

3) транслітерація концентрує увагу на написанні й не враховує звучання, фонематику, морфологічний рівень елементів, які відтворюються засобами іншої мови;

4) транслітерація не має на меті зберегти власне слово, вона бере до уваги здебільшого відповідність літер двох систем [12, с. 20–21].

Сучасні лінгвістичні дослідження пропонують такі дефініції:

1) явище; спосіб транслітерування; сукупність заходів і засобів для транслітерування [9, с. 55];

2) текст, отриманий унаслідок транслітерування [13].

У нашому дослідженні під транслітерацією розуміємо побуквенне передавання слова, записаного кирилицею, засобами латинської мови.

Випадки, коли віддати перевагу саме транслітерації, а не практичній транскрипції були сформульовані російським мовознавцем Л. Щербою ще в 1940 р. Дослідник пропонував застосовувати цей метод 1) для ідентифікації особи (суд, банк, торгівля, пошта тощо); 2) для ідентифікації суден далекого плавання; 3) на географічних мапах та різних міжнародних списках населених пунктів, а отже, й у міжнародному поштово-телеграфному зв'язку; 4) у міжнародних бібліографіях [14, с. 119].

Загалом погоджуючись із пропонованим переліком Л. Щерби, російський лінгвіст, представник Московської фонологічної школи О. Реформатський доповнює його складанням міжнародних прейскурантів і каталогів, проспектів доповідей на міжнародних конференціях і з'їздах, а також ідентифікацією особи в галузі паспортизації [8, с. 98].

Випадки, коли треба однозначно вдаватися до транслітерації, доповнені О. Суперанською [12, с. 33]. На її думку, транслітерація є найкращим способом:

1) для передавання текстів мертвих мов, які мають важкодоступну та маловідому писемність (давньоперська, санскрит, грецька);

2) для передавання більш доступними засобами текстів живих мов, які мають складну писемність (арабська, китайська, бірманська);

3) для передавання особових імен та неперекладних слів живих мов – обмежено, здебільшого тоді, коли наявні багатосторонні інтернаціональні зв'язки. Ця система слугує міжнародним еталоном для ідентифікації осіб.

Як бачимо, науковці ще в середині ХХ ст. дотримувалися єдиної думки про те, що для ідентифікації особи, застосування в діловодстві, для паспортизації найбільш придатним є саме транслітерація.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, на сьогодні в науковій літературі та практичній діяльності репрезентовано кілька основних способів передавання чужомовних власних імен тоді, коли в мові-джерелі та мові, що приймає онім, застосовують різні орфографічні системи – кирилицю та латиницю. Вибір на користь того чи того способу залежить від потреб перекладача, сфери вживання «перекладеного» власного імені, а також від специфіки класу пропоріальної лексики, до якого це власне ім'я належить.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови / Л. Белей // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2016. – Вип. 21. – С. 198–202.
2. Блох М. Я. Имена личные в парадигматике, синтагматике и прагматике / М. Я. Блох, Т. Н. Семенова. – Москва : Готика, 2001. – 194 с.

3. Илюшкина М. Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы : [учеб. пособие] / М. Ю. Илюшкина; [науч. ред. М. О. Гузикова]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 84 с.
4. Карпенко Ю. О. Функциях собственных имен // Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. Slovenská onomastická konferencia. – Bratislava, 1980. – S. 6–13.
5. Мельничук Т. До питання транскрипції офіційних українських антропонімів польською мовою / Т. Мельничук // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2012. – Вип. 17. – С. 30–33.
6. Паламарчук О. Л. Українські власні імена у чеських перекладах / О. Л. Паламарчук // Слов'янська ономастика : збірник наукових праць на честь 70-річчя доктора філологічних наук, професора П. П. Чучки. – Ужгород, 1998. – С. 175–180.
7. Питання мовної культури : зб. статей. – Київ: Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – 99 с.
8. Реформатский А. А. Транслитерация русских текстов латинскими буквами / А. А. Реформатский // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 96–103.
9. Рицар Б. Транслітерування українських текстів з кирилиці в латиницю / Б. Рицар, Р. Рожанківський, Р. Микульчик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 55–61.
10. Смолій М. Українські власні назви у німецькомовному інформаційному просторі як елемент міжкультурної комунікації / М. Смолій, В. Сулим // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (3). – С. 319–322.
11. Старостин Б. А. Транскрипция имен собственных / Б. А. Старостин. – Москва, 1965.
12. Суперанская А. В. Теоретические основы практической транскрипции / А. В. Суперанская. – Москва : Наука, 1978. – 284 с.
13. Транслітерування українських текстів з кирилиці на латиницю (перша редакція проекту ДСТУ, пояснювальна записка, технічне завдання, відгуки, статті) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_translit.htm#Sect7 – Назва з екрану.
14. Щерба Л. В. Транслитерация латинскими буквами русских фамилий и географических названий / Л. В. Щерба // ИАН ОЛЯ. – 1940. – № 3. – С. 119.

Черноус О. Современные подходы к передаче иноязычных личных имен

В статье исследованы способы передачи иноязычных личных имен средствами украинского языка с учетом их специфических признаков, в частности выявлено, что не рекомендуется применять к личным именам перевод и семантическое воспроизведение, тогда как наиболее распространенными способами передачи антропонимов являются полное заимствование (транслитерация и транскрипция), калькирование, традиционная передача, замена национальными эквивалентами. В работе также рассмотрены основное назначение, сферы и особенности использования основных способов передачи личных имен с помощью средств чужого языка.

Ключевые слова: *способы передачи иноязычных имен, транслитерация, транскрипция, калькирование, традиционная передача, замена национальными эквивалентами.*

Chornous O. Contemporary Ways of Rendering Foreign Personal Names

Globalization and the further intensification of trade, political and financial relations between some European countries and Ukraine requires the Ukrainians to improve their skills to find the best equivalent to foreign personal names using all resources of Ukrainian language. However, the specific nature of personal names merits our particular attention and may predetermine the specific ways of their translation. Additionally, there are no finally established

rules yet as to how different proper names used in many European countries should be translated into Ukrainian that's why this process is accompanied by some considerable difficulties, and therefore requires close attention of philologists and translation theorists. That leads us to believe that our scientific research is relevant.

The purpose of research is an attempt to describe the most popular ways of rendering suggested foreign names into the Ukrainian language focusing on the characteristics which distinguish their use in a translation practice.

In order to achieve the aim conceived it is necessary to complete the following tasks: 1) to determine specific characteristics of a personal name that predetermine the way it is translated into another language; 2) to define the ways of translating words that cannot be fully used for anthroponomy; 3) to describe the ways of rendering personal names and to examine their purpose, particular sphere of use, and show some cases concerning the use.

There are two important characteristics of personal names that any translator must take into account. The first characteristic is the ability of personal names to differentiate between people in the particular society. It should be noted that in modern times people rarely address each other just by name, but we use them in documents, mass media and so on. The second one is the ability of given names to serve as a source of additional information about the person. They can be used as a baseline for understanding the approximate age, nationality, gender, and religion of their bearers.

There may be different available ways of translating words, but not all of them can be fully used for translation of personal names. Translation theorists point out that in fact personal name cannot be translated in the true sense of the word, except some cases with names of literary heroes, but turned into the target language in their phonemic and orthographic form. Such method as semantic rendering raised serious doubts about its application to the personal names.

The analysis of the linguistic researches allowed us to define some common ways of rendering personal names. They are borrowing of personal names, calque of personal names, translation according to the tradition, and substitution with the national equivalents.

In modern practice borrowing is the most common way of rendering foreign personal names. Personal names rendering with the help of phonetical / phonological level units, so transcribed or transliterated. Practical transcription provides a full picture how Ukrainian personal names sound. Transliteration is designed to demonstrate first of all the spelling, not pronunciation. The practical transcription is imperfect when the priority is absolute accuracy, for example, in scientific work, library work and in official documents. In such cases, transliteration is preferred.

So, the most proper way of rendering personal name depends on the needs of the translator, sphere of use of personal name after its translation, and is also predetermined by its specific characteristics.

Key words: *ways of rendering foreign personal names, borrowing of personal names, calque of personal names, translation according to the tradition, substitution with the national equivalents.*

Статтю подано до редколегії 02.05.2017